

MASARYKOVA UNIVERZITA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

KATEDRA SOCIOLOGIE

Sociální mechanismy obrany náboženských světů

Bakalářská práce

Vypracovala: Aneta Václavíková

Vedoucí práce: PhDr. Roman Vido, Ph.D.

Brno 2013

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně za použití pramenů uvedených v seznamu literatury.

.....

Ráda bych zde vyjádřila díky PhDr. Romanu Vidovi, Ph.D. za laskavé a podnětné vedení práce. Chtěla bych také poděkovat své mamince, příteli a v neposlední řadě strýci Mirkovi, bez jejichž podpory ve studiu sociologie a v rozvoji kritického myšlení bych tuto práci nemohla napsat.

Anotace

Nedávno zveřejněný snímek dánského režiséra N. A. Opleva pojednávající o vyloučení jednotlivce z náboženské komunity z důvodu porušení skupinových pravidel poukazuje na způsob, jakým lze zajistit obranu náboženského světonázoru před ohrožujícími vlivy. Náplní mé práce bude pojednání o mechanismech, pomocí nichž jedinec chrání svou subjektivně vnímanou realitu, což souvisí s podmínkami, při nichž se přijímaný pohled na svět stává přijatelným, dokonce jediným možným a nezpochybnitelným. Řadím mezi ně kupř. legitimizaci náboženského světonázoru, potřebu osmyslnění reality spolu s mechanismy typizace a výběrovosti vnímání. Dále se zabývám náboženskou socializací, jež výrazně ovlivňuje lidské postoje, a to jak v útlém věku, tak v pozdějších stadiích života. Pozornost věnuji také aspektům skupinové přináležitosti a způsobům řešení střetu s alternativními výklady reality, jimiž jsou např. kategorizace a izolace nečlenů či jejich zahrnutí skrze kazatelskou činnost, na což navazuji v kapitole o konverzi. V neposlední řadě popisuji mechanismy kontrolní, do níž jsou zařazeny jak externí sankce, tak seberegulace pomocí procesu internalizace. Práce tak má poskytnout přehled způsobů, jakými lze uchovat zastávaný světonázor člověka ochráněný od tlaků zpochybňujících suverenitu tohoto světonázoru.

náboženský světonázor, legitimizace, socializace, významní druzí, kategorizace, závazek, konverze, alternativní výklady reality, kontrola

Práce obsahuje 85 994 znaků.

Abstract

Recently published film from Danish director N. A. Oplev concerns exclusion from religious community because of breaking the regulation and refers to way how to guarantee defense of religious worldviews against endanger influences. The thesis deals with mechanisms which individuals use to protect their subjectively perceived reality. It is connected with conditions which make adopted point of view on the world acceptable, even the only possible and indisputable. For example the legitimization of religious worldview, the need of a sense of reality together with mechanisms of typification and selection of perception are ranked among them. Next I deal with religious socialization which has a great influence on human attitudes in a childhood and in later phases of life too. I pay attention to aspect of

group affiliation and ways of solving clash with alternative explanations of reality. Such ways are for example categorization and isolation of nonmembers or inclusion through missionary activity, which is described later in chapter concerning conversion. Last but not least I describe mechanisms of control which include external sanctions and self-control process of internalization also. The thesis should provide overview of ways by which it is possible to preserve one's held worldview from contesting sovereignty of this worldview.

religious worldview, legitimization, socialization, significant others, categorization, commitment, conversion, alternative explanation of reality

Obsah

Úvod.....	1
1. Ochrana světonázoru v kontextu náboženských kolektivit.....	3
2. Kognitivní aspekty udržování subjektivní reality.....	5
2.1 Potřeba smyslu, jistoty a řádu.....	5
2.2 Náboženský světonázor.....	6
2.3 Typizace a systémy relevance.....	7
2.4 Legitimizace.....	9
3. Socializace.....	10
3.1 Primární náboženská socializace.....	10
3.2 Vliv společenství.....	11
3.3 Autonomie.....	12
3.4 Pluralismus.....	14
4. Komunita.....	15
4.1 Skupinové požadavky.....	15
4.2 Role a závazek vůči skupině.....	16
4.3 Nadstandardní normy.....	17
5. Setkání s alternativními světonázory.....	18
5.1 Kategorizace a izolace nečlenů.....	19
5.2 Expanze světonázoru prostřednictvím potlačení.....	20
5.3 Zahrnutí skrze kazatelskou činnost.....	21
5.4 Konverze jako prototyp alternace.....	22
6. Kontrolní mechanismy.....	24
6.1 Způsoby zajištění konformity.....	24
6.2 Kontrola prostřednictvím sankcí.....	25
6.3 Zdroje nekonformity.....	26
6.4 Sebekontrola a terapie.....	27

Závěr.....	29
Seznam literatury.....	32
Jmenný rejstřík	34

Úvod

Roku 2008 se na filmové scéně objevil příspěvek dánského režiséra N. A. Opleva s názvem *Oddělené světy* natočený na základě skutečné události, jež byla prezentována dva roky předtím v dánských národních novinách. Jednalo se o příběh dívky Tabity, která vyrůstala v relativně spokojené rodině, jež byla součástí náboženské organizace Svědků Jehovových, do jejíž činnosti se aktivně zapojovala. V období adolescence se však tato situace značně zkomplikovala a na jejím konci došlo z náboženských důvodů k přerušení rodinných vazeb. Dívka se totiž zamilovala do chlapce, který nepřínáležel ke stejné náboženské skupině. Jelikož je takové jednání na hraně pravidel, jež skupina uznává, pod tlakem ze strany příbuzných, přátel a vyšších autorit společenství jej přestala vídat. Následně se ještě intenzivněji zapojila do kazatelské činnosti, jež skupina vykonává. Další události však vedly k tomu, že Tabita s chlapcem opět navázala kontakt, načež spolu začali dokonce bydlet. To je však bez uzavření manželství v organizaci nepřipustné, proto z ní byla Tabita vyloučena. Z tohoto kroku následně plynul zákaz jakéhokoli kontaktu s ní, a to bez výjimky rodinných příslušníků a nejbližších přátel.

V souvislosti s výše uvedeným vyvstávají následující otázky. Jestliže jsou některá pravidla v rozporu s určitými jedincovými touhami, jak je možné, že se jim (přestože mnohdy jen do určité doby) podřizuje? Které mechanismy se podílejí na tom, že jistý výklad reality se pro jedince stává přijatelným, ba dokonce jediným možným, nezpochybnitelným? Za jakých podmínek je možné, aby člověk podřídil svůj život určitému světonázoru? Náplní mé bakalářské práce tedy bude pojednání o procesech, jejichž působením se vytváří a stvrzuje subjektivně prožívaná realita lidí. Zasadím je do prostředí náboženských světonázorů - zaměřím se tedy na vnímání světa jedinců, kteří se přiklání k náboženským výkladům reality.

Budu tak činit v návaznosti na výše uvedenou zkušenost, v níž jsou mnohé mechanismy obrany náboženského světonázoru uplatněny. Zprvu se zaměřím na ty, u nichž není vliv sociálního prostředí, jež se nezanedbatelnou měrou podílí na tvorbě a posilování subjektivně prožívané reality, tolik patrný. Je to např. potřeba nalezení smyslu světa a jeho řádu, která mnohdy podmiňuje lidské upínání se k již ustanoveným světonázorům. S tím se pojí nutnost přijetí výkladového rámce, jenž tyto touhy naplňuje, a to na základě věrohodné a uspokojivé legitimizace, o níž pojednám hned vzápětí. K utvrzování myšlené reality následně napomáhají mechanismy typizace a výběrovosti, jež třídí a volí přijímané podněty,

s nimiž jedinec přichází do styku. Dále v práci postoupím k úrovním, v nichž se stupňuje viditelná intenzita vlivu sociálního prostředí. Pojednám o uvedení jedince pomocí druhých lidí do světa zastřešeného náboženským světonázorem, a to v období dětství i následujícího života, v němž hraje skupinová příslušnost důležitou roli. Zesilující se pocit závazku vůči skupinovému způsobu života na základě předepsaného učení a norem může ovlivnit rozhodování individua ve všech oblastech jeho života. Předaná přesvědčení však mohou být ohrožena alternativními definicemi reality, což hrozí především v podmínkách pluralismu, který může zapříčinit zhroucení jedincova pohledu na svět. Ten proto představuje hrozbu pro legitimitu univerzalistických světonázorů, do nichž patří i ty náboženské, jež hlásající svou pravdivost a jedinečnost. Potenciálně vzniklé pochybnosti vyvěrající z cizorodosti prvků však lze podchytit kognitivním zpracováním. Např. pomocí dichotomie dělící svět na skupinu těch, kdo znají „pravdu“ a těch, kdo ji neznají. Dále skrze znevážení hodnoty jiných skupin či přímo jejich zahrnutím do vlastního světonázoru skrze misijní činnost. Tou lze získat nové přívržence, jejichž konverze je vhodnou ukázkou, čeho všeho je potřeba, aby si jedinec osvojil požadovanou perspektivu na svět. V těchto mechanismech je vliv externího působení přítomen nejexplicitněji. Řadí se mezi ně také kontrolní mechanismy, které zajišťují konformitu s předepsaným řádem. Patří sem např. sankce, ovšem ještě účinnější je zajištění sebekontroly samotných jedinců, o níž pojednám na konci práce. To vše však až poté, co nyní v první kapitole představím zázemí práce, jež leží v odkazu na výchozí myšlenky, konkretizaci jejich užití a odůvodnění zvolené specifikace.

1. Ochrana světonázoru v kontextu náboženských kolektivit

Problematické utváření reality se věnovali sociologové Peter Ludwig Berger a Thomas Luckmann ve společném díle *Sociální konstrukce reality*. Jejich způsob nazírání na skutečnost bude zásadním východiskem také této práce. Ve stručnosti lze říci, že se zaměřují na způsob, jakým je sociální realita vytvářena, prostřednictvím jakých procesů získávají nejrůznější přesvědčení status reality, a to i na úrovni subjektivního vědomí individuí. Tento typ úvah byl mj. inspirován přístupem Alfreda Schütze, který se věnoval uchopení každodenního sociálního jednání a povahou reality, kterou lidé běžně žijí, subjektivně ji rozumí a vnímají jako samozřejmou. Každodennost z hlediska aktéru považoval za nezměnitelnou a nezpochybnitelně neproblematickou, což hraje zásadní roli také v této práci. Pojednal rovněž o způsobech, které člověku pomáhají orientovat se ve světě, zároveň však pohled na něj do značné míry omezují a udržují je tak na stejné kognitivní úrovni, na základě níž jedinec svět hodnotí (Nohejl, 2001).

Na vytváření lidských přesvědčení se podílejí také společenské organizace, jež zároveň mohou jedinci pomáhat bránit se proti podvrtným výkladům a vyvíjet nejrůznější postupy k ochraně vůči tlakům, jež by mohly zpochybnit pravdivost a jedinečnost jeho světa. Subjektivní vnímání světa je mnohdy zprostředkováno veřejnými světonázory, jež v institucionalizované podobě poskytují perspektivu, již se na svět dívat (Berger, Luckmann, 1999). Mohou být z mnoha oblastí – např. sféra politická či nejrůznější sociální a ekologická hnutí. V této práci zasazují teorii Bergera a Luckmanna do kontextu zastřešujících definic reality náboženského charakteru, neboť je v mnohém považují za nejvlivnější ukazatele lidského myšlení a jednání, v konečném důsledku celého životního směru. Náboženství jako jedna z nejmocnějších a intenzivně prožívaných sil ve společnosti motivuje lidské jednání a jeho vliv mnohdy sahá do všech oblastí lidského života – ovlivňuje každodenní rozhodnutí, a to v soukromé i veřejné sféře (např. v oblasti rodiny, volnočasových aktivit, zaměstnání či politického života). Náboženské představy mají významnou roli v regulaci myšlenek, což je důležitým předpokladem ochrany lidské mysli před alternativními výklady, které zpochybňují samozřejmost jedincova světonázoru (Horyna, 2010; McGuire, 2012; Beckford, Richardson, 2007). Takovou schopnost mohou mj. vykazovat, protože jsou schopny poskytnout všezahrnující vysvětlení světa spolu s pocitem jistoty a smyslu veškerého bytí. Uchopení skutečnosti skrze náboženskou zkušenost pomáhá vyrovnat se s různými oblastmi života a může dokonce nahrazovat to, co lidem v životě chybí (McGuire, 2002). Přijmutí

náboženského světonázoru se tak lehce může stát jedincovým základem pro vnímání reality a její obrany (Kubátová, 2008).

Náboženských světonázorů však dnes existuje celá řada, ať už jsou zasazeny v konkrétních institucích či jsou individuálně drženy jedinci, kteří na svět nahlíží svým osobitým způsobem. Proto nemohou být informace v práci vztaženy paušálně na všechny náboženské organizace a ani lidi, v jejichž životech je přítomen náboženský prvek. Úžeji se zaměřím na dva typy náboženských kolektivit, v nichž jsou mechanismy, které se podílejí na obraně svých náboženských světonázorů, přítomny ve větší míře než v kolektivitách jiných. Jedná se o typ církevní a sektářské orientace nazírání na svět. Přestože se neshodují ve všech charakteristikách, v mnohém jsou si podobné, co se týče vlivu, jež mají na své členy a jejich vnímání světa. Oba přístupy totiž považují jen své universalistické výklady za jediné pravé a spasné. Neakceptují legitimitu názorů jiných skupin, s nimiž proto existují v napětí a snaží se je různými způsoby potlačit a dostat je ze svého dosahu. Pronikají do života svých členů mnohem intenzivněji a snaží se o jejich větší izolaci od ohrožujících realit, než je tomu např. u denominačního či kultického přístupu, v nichž je přítomna značná benevolence v přípustných možnostech individuálního přístupu k víře. V organizacích církevního a sektářského typu je přítomno náboženské vedení, k němuž se členové vztahují. Pohybují se v již zavedeném doktrinálním systému s oficiálními výklady a regulemi, spíše než by si budovali přesvědčení na základě individualistického přístupu, jako je tomu u dalších dvou přístupů (McGuire, 2002). Přestože se však jedná o typ náboženství vyznačující se pevnou organizací, jasně stanovenými naukami a praktikami a mnohdy i disciplinárními postupy v případě nekonformního jednání, lidé se do něj hojně začleňují. Lze dokonce říci, že čím striktnější pravidla a požadavky určitá náboženská společnost uvaluje na své členy, tím oddanějšími vůči sobě je učiní (McGuire, 2002). A v této práci se snažím poukázat na významné mechanismy, jejichž podílem se jedinci přimykají k těmto typům náboženských světonázorů a na jejichž základě jsou ochotni je bránit před ohrožujícími vlivy.

2. Kognitivní aspekty udržování subjektivní reality

Svět, ve kterém lidé žijí, obvykle považují za skutečný. Světy, které žijí, v ideálním případě za samozřejmé, stabilní a subjektivně věrohodné. I přes tuto víru a zároveň právě pro tuto víru se však člověk může dostat do obtížných situací týkajících se pochyb o pravdivosti své myšlené reality. Tu lidé interpretují na základě subjektivních významů, které skládají do poměrně koherentního celku. Subjektivní přiřkládání významů však nutně nevylučuje vliv okolního prostředí. Člověk žije v poměrně pluralitním prostředí, kde se nezdá setkává s odlišnými postoji a hodnotami lidí, kteří tentýž svět chápou na základě jiného porozumění, přesto mnohdy se srovnatelně intenzivním přesvědčením a jistotou. Může být konfrontován s jevem, který nedokáže vysvětlit či odůvodnit na základě sebou pojímaného výkladu, což je schopno nabourat představu o samozřejmosti a nezpochybnitelnosti jeho světa. Přes všechnu možnou různorodost a nesoulad v jednotlivých pojetích reality však mají tyto situace významný společný prvek, kterým je touha lidských aktérů po nalezení smyslu, v existenčních záležitostech nevyjímaje.

2.1 Potřeba smyslu, jistoty a řádu

Touha po nalezení smyslu a srozumitelnosti života vede jedince k hledání uspokojivých výkladů existence své i světa okolo sebe. Toto přání může být natolik silné, že pokud člověk najde věrohodné vysvětlení poskytující smysl a řád jeho každodennímu životu, může určitý systém věr spolu s příslušnými hodnotami přijmout za svůj. Tím se jeho svět stává „samozřejmě daný“ a on „v něm s důvěrou žije“ (Berger, Luckmann 1999: 105). Je tím chráněn před pocitu nejistoty, jež mohou narůst do extrémních rozměrů netolerovatelné úzkosti pramenící z nedostatku subjektivní významnosti světa, ze strachu ze ztráty závažnosti věcí. Prožívanou úzkost se člověk snaží v co největší míře zmírnit a nabýt pocitu ontologického bezpečí (Hofstede, 1999). Prvním a mnohdy i jediným místem, kde člověk tento stav pocítí, je domov, v němž mu pečovatelé v ideálním případě poskytují jasně danou a významem podepřenou lokaci ve světě (viz 3. kapitola).

I nadále se však v jedincově životě vyskytují možnosti nalézt spolehlivou základnu pro svůj život. Ve společnosti je přítomno mnoho již vymezených a ustavených souborů vědění, k nimž se lidé na základě osobních preferencí či jiných okolností přimykají. Každý z nich přistupuje k realitě z jiného stanoviska a snaží se poskytnout záruky správnosti svého výkladu. Přání mít spolehlivý a důvěryhodný svět se mnohdy snadno přenáší na dokonalejší

a mocnější subjekt, kterým je nejčastěji nadpřirozená síla, jež ve své všemohoucnosti disponuje nejlepším z možných světů. (Horyna, 2010) Jedním souborem vědění uspokojujícím lidské touhy po nalezení smyslu a ontologického bezpečí je pro mnoho lidí náboženství.

Náboženské světy v této práci pojmám jako obraz světa založeného na víře v nadpřirozenou bytost či sílu, která přesahuje člověka a nemůže jím být kontrolována. Jsou často vyjadřovány skrze symboly, rituály a praktiky, přičemž existuje mnoho způsobů, jak lidé organizují své vnímání světa na základě náboženských výkladů, jak jsou jimi ve své každodennosti ovlivňováni a jaké vzory chování a myšlení se v nich zabudovávají (Christiano, Swatos, Kivistos, 2008). Z hlediska akceptace nejistoty jsou schopny poskytnout oporu ve světě, jehož aktéři jsou mnohdy vlivem okolností náchylní k úzkosti. Představuje jakousi „kompenzační víru, která činí život snesitelným a ospravedlnitelným v podmínkách, které takové nejsou“ (McGuire, 2002).

2.2 Náboženský světonázor

Náboženské výklady si osobují nárok na univerzálně platná vysvětlení, jež jedinci poskytnou zázemí v rozumném záležitostem světa. Zpravidla lpí na své jedinečnosti a pravdivosti a tento postoj vštěpují rovněž svým přívržencům. Každé náboženství má svůj základní kognitivní aspekt, který utváří to, co jeho stoupenec ví a zná o světě (McGuire, 2002). Víra představuje určitý druh znalostí, díky nimž by měl být jedinec schopen uspokojivě vysvětlit ne-li všechny události v životě. Náboženský přístup určuje pozici, z níž nahlíží na svět v kategoriích omezeného horizontu a tím se obrací stále k vlastnímu, již známému světu (Paden, 2002). Součástí duchovního přístupu k realitě je nejen specializovaný typ vědění, ale také méně formální projevy víry jako jsou mýty, normy, hodnoty a představy (McGuire, 2002). Ráda bych však zdůraznila, že tento komplex není pouhou abstrakcí, která by neměla co dočinění s každodenním životem. Naopak je velmi aktivně využíván při rozhodování a při interpretaci okolí. Náboženské představy jsou přenášeny i do světa hmotného, do skutků, vztahů s druhými, do fyzického prožívání jedince - do každodenně žitého světa.

Volba všezahrnujících vysvětlení je pro svou jednoznačnost přitažlivou možností, jak se zbavit potenciálních nejistot. S tím související úleva je však spjata i s jistou obětí, které si adepti na víru nejsou vždy vědomi, a tím je způsob myšlení se svobodnějším rozvrhem

možností. Univerzalistické systémy jsou přesto často dostatečně silné, aby upoutaly a přesvědčily velké množství lidí. Nedostatek volnosti myšlení kompenzují nabídkou spolehlivého provedení jedince rozmanitými situacemi, v nichž by jinak tápal (Arendt, 1996). V této ideologizaci vzniká „světový názor“, který se prezentuje obrazem celostního pojetí světa. „Světónázor představuje iluzi, že jsme našli ten jediný správný nebo alespoň nejsprávnější způsob uchopování“ reality (Kratochvíl 1994: 62) a předstírá, že v určitém proudu (v tomto případě náboženském) nejsou přítomny problematické prvky, jež by se nedaly vysvětlit. Přináší tak člověku do každodennosti „poklidnou sebejistotu a samozřejmou zabydlenost ve světě“ (Ibid). Předkládá sice užitečné a přehledné řešení nejasných životních situací, současně však v lidském myšlení ničí alternativní možnosti chápání a řešení. Zamezuje tvorbě nových mínění o světě a jeho pravděpodobných souvislostech a slouží jako jakási cenzura vědomí, skrze niž se jiné než osvědčené postupy zdůvodňování a přemýšlení nedostanou (Ibid).

Vztáhnu-li to na konkrétní příklad ze začátku práce, v něm se jednalo o způsob nahlížení na partnerství, jehož možnosti jsou silně limitovány představou zachování „čistoty božího lidu“ skrze endogamní svazky. Chlapec byl nevhodným partnerem již na základě předpokladu o jeho nevhodnosti, a to bez přihlídnutí k jeho osobnostním kladům či jinému (neoficiálnímu) čtení náboženských textů, z nichž vedoucí autority při tomto nařízení vycházejí. Náboženský světónázor tak udržuje vnímání reality v neměnném stavu, čímž konzervuje stávající způsob myšlení. Takový univerzalizmus a redukce skutečností probíhá již na elementární úrovni mentálních procesů jedincovy mysli, jimiž jsou typizace a systémy relevance.

2.3 Typizace a systémy relevance

Svět je sestavován skrze lidské interpretace (ve smyslu přiřazování významů skutečnostem), což neprobíhá bez jistého řádu (Paden, 2002). Jsou korigovány ohraničujícím rámcem, který udává meze, v nichž jedinci přemýšlejí. Tento prvek ve vnímání reality je velmi důležitý, neboť se úzce vztahuje k lidským tendencím zachovávat a posilovat ustanovené myšlenkové struktury zakládané náboženským učením. Způsob, jakým je realita uchopována, je předznamenán, tzn., že lidé pojmají věc již podle určitého mínění o jejích vztazích, podle určité teze o světě. Děje se tak především pomocí mechanismu redukce, během něhož dochází k výběrovosti přijímaných podnětů na základě určitých parametrů. Přestože je tato skutečnost nepostradatelná a výhodná při orientaci ve světě, jelikož referenční

schémata umožňují vždy něco předpovídat i o neznámých věcech a přibližují jedince tomu, co je mu důvěrně známo (Nohejl, 2001), nutně také vede k opomíjení, často přímo vědomému přehlížení nevyhovujících aspektů v situaci obsažených. To napomáhá k utváření účelových vztahů, které podporují jedincovy představy o světě a zapadají do již vytvořených myšlenkových struktur (Kubátová, 2008). To lze znázornit opět na příkladu úvodní zkušenosti. Konkrétně se totiž může jednat o přesvědčení, že jen členové dané skupiny jsou z pohledu boha čisti, tudíž lidé mimo ni, přestože by se vyznačovali vlastnostmi lepšími než samotní členové (což právě může být záměrně přehlíženo), nemohou dosáhnout božího schválení, proto nejsou vhodné ani pro pěstování bližších přátelství.

Kognitivní struktury udávají styly, které ovlivňují nejen to, jak jedinec zpracovává, ale dokonce také jak vyhledává informace (Weiner, 1980). Jednotlivé precedenty „správného“ bytí určují typ a okruh jevů, s nimiž se jedinec dostane do kontaktu, tzn., jak široký rozsah možností je připuštěn k myšlím, čímž ve svém důsledku určuje i způsob uchopování povahy světa. Přednostní druhy redukcí tak odráží, jaký je stav vědomí individua vůči chápání světa (Kratochvíl, 1994). Je žádoucí, aby se věřící věnoval informacím převážně s duchovní tematikou (mnohdy výhradně vlastní náboženské skupiny) a posiloval tím již zažitě struktury myšlení, popřípadě je v rámci jejich hranic rozšiřoval. Tím má méně příležitostí být konfrontován s alternativními výklady reality, jež by mohly znejistit jeho přesvědčení o jedinečnosti daného světonázoru. Osobní typizační schémata často nemusí být plně uvědomována, a je dokonce možné, že i samotné jejich přijetí proběhne pasivní formou, např. skrze dlouhodobé vystavení vlivu určitého systému (viz 3. kapitola).

Existují však i případy, v nichž věřící vědomě a aktivně posilují své doposud vytvořené kognitivní struktury. Dobrovolně se učí a rozjímají nad výkladem svého náboženství včetně mnohých pravidel a požadavků, jimž se mají přizpůsobit. Tento princip lze postřehnout např. v záležitostech týkajících se „špatného/hříšného“ jednání. Zákaz přemýšlet o hříšných činech jinak než v kontextu zavrnutí těchto skutků redukuje perspektivy, jakými lze na určité události pohlédnout. Jedincova mysl je zasazena do neměnného sémantického prostředí, v němž přemýšlení nad jinými než varovnými či jinak duchovně pojatými aspekty hříchu je v každém případě nesprávné. Tento postup pro hodnocení podnětů (ať vnitřních či vnějších) ve prospěch daného světonázoru je nutné vztáhnout na jakékoli (tedy i neduchovní) záležitosti. Konkrétně se také může jednat o účelový výběr poznatků z oblasti vědy či historie, které podporují věrohodnost náboženských výkladů (např. evoluční výklad vs. názory podporující kreacionismus,

letopočty znejasňující kupř. biblickou chronologii, důkazy o vyspělosti bohem nevyvolených velmocí, popřípadě informace o bitvách vedených pod záštitou mírumilovného boha). Omezování přístupu k rozličným zdrojům informací a k jiným perspektivám se takto stává účinným mechanismem udržení věřících jedinců v okruhu známých, oficiálně uznaných a šířených nauk, z čehož plyne rovněž setrvání v konkrétním náboženském společenství.

K typizování a ohraničenosti přijímaných informací se úzce váže mechanismus výběrovosti vnímání, tj. systémy relevance. Tento koncept odkazuje ke skutečnosti, že „lidé třídí a člení své vnímání životního světa na základě významnosti, kterou připisují jeho jednotlivým částem“ (Kubátová 2008: 26). Kritérium přitom často vyplývá jednak z preferencí ovlivněných náboženskými světonázory, tak z uvyklého stylu rozumění světu. Během ztotožnění se s výkladovým systémem dochází ke zvnitřnění určitého druhu myšlení a úzký systém klasifikací pokládá základ pro lidský úsudek a jednání. Toto reduktivní definování smyslu udržuje po delší čas členy v rámci stejné kognitivní struktury a současně náboženského společenství, čímž znesnadňuje jejich opuštění. Výběrovost vnímání s typizací spolupůsobí v rámci úzkého vymezení okruhů reality, s nimiž je člen obeznámen, a představuje tak způsob, jak zajistit skoro až nedotknutelnost doposud pěstovaných myšlenkových schémat.

2.4 Legitimizace

Co je však nutné pro to, aby se člověk s důvěrou spoléhal na konkrétní výklad reality či alespoň na určitý rámec porozumění světu? Nepostradatelným je již zmíněný aspekt kognitivní. Na něm je založena legitimizace - proces zdůvodňování a ospravedlňování zahrnující prvek samozřejmosti, s jakou se jedinec spoléhá na stávající uspořádání věcí. Legitimita odkazuje k autoritě, jejíž prohlášení jsou ostatními akceptována (McGuire, 2002). Na poli náboženských světů jí bývá náboženská instituce, jež lidem zprostředkovává božský řád kosmu. V konečném důsledku se tak věřící odkazují na nadpřirozenou sílu, která udává řád světu i jejich subjektivně prožívanému životu. Podoba legitimizace se pohybuje od samozřejmých výroků odkazujících k tradici (typu „Tak se věci dělají“), přes složitější a propracovanější druhy vysvětlení (např. legendy či morální zásady), až k souborům teorií, které poskytují všezahrnující rámec, jež je nadřazený ostatním úhlům pohledu (Berger, Luckmann, 1999). Do těch spadají náboženské světonázory, které jsou zpravidla legitimizovány skrze proces zvěcnění. Ten způsobuje, že sociální jevy nejsou považovány za produkt lidské činnosti, ale za výsledek působení nadlidských sil. Svět tak „přestává být

vnímán jako lidský výtvar a je trvale pojímán jako nezměnitelná skutečnost, s níž lidé nemají nic společného“ (Berger, Luckmann 1999: 90). Jedná se tak o účinný způsob, jak předkládané výklady reality zaštitit dostatečně mocnou silou. Legitimizace spolu se zvěcněním představují snahu udržet náboženský světonázor věrohodný. Pomocí nich lze docílit nastolení samozřejmé povahy světa a jakéhosi základního odrazení pochybností.

3. Socializace

K osmyslňování reality dochází již v období raného dětství, kdy je člověk seznamován se světem, do něž vyrůstá, a který je současně jeho první realitou. Dítě je postupně zasvěcováno do světa neznámého, a proto je rané dětství kritickou etapou ve vývoji jedince, a to také v souvislosti s náboženstvím.

3.1 Primární náboženská socializace

Během primární socializace je člověk v novém prostředí nejen fyzicky, ale také psychicky zcela závislý na participaci tzv. významných druhých, což jsou jakékoli osoby, jež o dítě pečují a zprostředkovávají mu vztah s okolím (nejčastěji se jedná o rodiče). Tento zprostředkovaný svět má zvláštní rys stálosti a důvěryhodnosti, je přesvědčivě a nezpochybnitelně reálný, je jediný možný (Berger, Luckmann, 1999). Socializační proces na počátku lidského života je nesporně důležitým prvkem také v determinaci vztahu k náboženským přesvědčením. Světonázor pečovatelů spolu s jejich podílem na vzorových náboženských rolích přispívá k úspěšnému předání náboženského světonázoru další generaci. Touto snahou se zmenšuje pravděpodobnost, že by následníci upustili od své účasti v náboženských světech i v pozdějších stádiích života (Hunt, 2007). Jak vlivné je však toto externí působení?

Zpočátku je skutečně silné a ani dále v průběhu života se nejedná o zanedbatelný účinek. Na začátku jedincova života spočívají kritéria výběru předávaných rysů reality výhradně na významných druhých. Na základě vlastních znalostí, zkušeností a přesvědčení nastavují interpretační a motivační schémata dítěte, čímž spolu s předávanými typizacemi a systémy relevance do jisté míry předurčují, jaký způsob vidění světa dítě přijme za své. Jedinec si tak osvojuje jistý způsob pohledu na svět, který uplatňuje na podněty, jež k němu přicházejí. Při kontaktu s novými situacemi na základě držených znalostí předpokládá „určitou povahu světa, určité typy vztahů, do kterých bude věc patřit“ (Kratochvíl 1994: 35).

V určitém typu světa se již nacházejí pro něj specifické pojmy a předpoklady. Např. ve světě s převažujícími náboženskými výklady se obvykle nevyskytují pojmy technického či ekonomického charakteru, nebo alespoň nemají tak významnou roli při orientaci ve světě. Předaná schémata ohraničující horizont lidského myšlení tak ve větší či menší míře, s větším či menším sklonem k variabilitě a otevřenosti, provází jedince během celého jeho života. Skrze své uvyklé myšlenkové struktury během všednosti vnímá okolí v modu obvyklého řádu a soustředí se spíše na typické věci a události bez okamžiků reflexe způsobu vlastního uvažování.

V rámci socializace, v níž důležitou roli hraje náboženství, je pak dítě vystaveno vlivu specifického vnímání reality. Již v útlém věku se seznamuje nejen se skutečností existence nadpřirozené síly, ale také se specifickými naukami, pravidly a povinnostmi, které je nuceno sdílet spolu se svými pečovateli (podotýkám, že se tak děje v závislosti na míře zapojení pečovatelů do aktivit spjatých s vírou a na míře jejich ztotožnění s danými výklady reality). Použity bývají výukové procesy, jež by měly odpovídat stupni kognitivního vývoje jedince. Ten prochází obdobími, na jejichž počátku nedokáže náboženskou skutečnost pojmově uchopit až k fázi, ve které je schopen vyvozovat závěry na abstraktní úrovni a dokáže také hypoteticky uvažovat, což bývá neoddělitelnou součástí náboženského způsobu uvažování. Přestože ale dítě v raném věku života nemusí rozumět ani náboženským příběhům, zapamatovává si je (Holm, 1998) Tyto příběhy mohou být později důležité pro přijetí rolí, k čemuž dochází během důležité součásti primární socializace, kterou je internalizace. V ní si jedinec na základě emocionální identifikace s významnými druhými osvojuje jejich postoje a role a transformuje předepsané hodnoty či regule pocházející z vnějšku do svého interního prožívání. Vědění, které je v průběhu socializace vštěpováno jako objektivní pravda, je internalizováno jako subjektivní přesvědčení (Berger, Luckmann, 1999). V prostředí, kde jedinec podléhá náboženskému typu výchovy, je tak skrz vliv důvěryhodných osob zároveň socializován do určitého modelu církve či náboženského společenství (McGuire 2002). Zvnitřní si předávané významy a je pravděpodobné, že se ztotožní s všezahrnující perspektivou světonázoru a jejími požadavky, který má následně schopnost jej formovat.

3.2 Vliv společenství

Činiteli socializace a prostředníky udržování subjektivní reality nemusí být jen blízcí pečovatelé. Mohou jimi být i různé skupiny, do kterých je jedinec skrze významné druhé pevně začleněn, a které proto mají možnost dlouhodobého a přímého působení. Výrazný vliv

v této oblasti představuje náboženská komunita, která podporuje významy a postoje vštěpované v rámci domova (Harris, 2008). Dítě či mladý člověk je soustavně povzbuzován z více stran, aby přijal jak víru, tak chování, které jsou očekávány. K jejich osvojení je však třeba pocitu sounáležitosti se skupinou. Na základě přináležení k emocionálně blízkým lidem totiž dochází k důležitému bodu vývoje - k formování identity. Během něj o sobě jedinec začne přemýšlet jako o součásti skupiny „my“. Tou jsou nejen rodinní příslušníci, ale rovněž lidé z náboženské komunity, s nimiž je jedinec pravidelně v kontaktu. Kým se jedinec ve skutečnosti cítí být se tak úzce váže na skupinovou příslušnost a s ní související ideje a cíle, jež skupina zastává (Greil, Davidman, 2007). Komunita, do níž byl jedinec v útlém mládí zasazen, tak může tvořit referenční skupinu i v jeho pozdějším životě, kdy se začne osamostatňovat od převažujícího vlivu významných druhých. Tvoří tím plynulý přechod od důvěryhodného světa pečovateli ke světu, který rovněž skýtá bezpečí a jistotu (Hofstede, 1999).

Skupinová afiliace slouží také jako základ pro jedincovy preference. Samotné poznání individuů je totiž ovlivněno vztahy důvěry, které mají schopnost ovlivnit, jaký druh vědění upoutá jedincovu pozornost a bude následně rozvíjen (Bell, 2009). Příslušnost k náboženským komunitám tak má nesporný vliv na jedincovo vnímání subjektivně prožívaného světa.

3.3 Autonomie

Samotné prožívání náboženství probíhá v sociálních interakcích a je tedy ovlivněno sociálně utvářenými a předávanými významy, na základě čehož se osobnost člověka může jevit jako čistě společenský produkt (McGuire, 2002). Úroveň tohoto včleňování jedince založeného na vnucování určitého způsobu myšlení a jednání, jež by si sám spontánně neosvojil, však není závazná pro celý jeho život. V určitém období svého vývoje si jedinec začne uvědomovat své možnosti při zhodnocování světa svého i těch odlišných. Nově nabytou autonomii může využít v oblasti zkoumání informací o světě, jež mu dosud předkládali významní druzí.

Převzatá internalizovaná interpretační schémata, jež mu doposud poskytovala institucionalizované programy pro každodenní život, se i nadále podílejí na vysvětlování okolního světa. Zároveň však mohou sloužit jako odrazový bod k nově přístupnému kritickému myšlení. Během adolescence může předešlá náboženská socializace sloužit jako základ vědomostí pro rozšiřování již nabytých znalostí a pro zkoumání světa z různých

perspektiv. K „objevování nových pohledů a funkcí u toho, co se člověk v dětství naučil“ (Holm 1998: 82), tak mohou být využita zapamatovaná vyprávění náboženského charakteru z období dětství. Když začnou být individua seznamována s náboženskými výklady, mohou být naučeny více než jen obsahu, čemu věřit a jak praktikovat svou víru. Současně s tím si mohou osvojit unikátní způsob myšlení, a to jak o náboženských tak nenáboženských položkách (Levenson, Aldwin, D'Mello, 2005). O tom, že náboženská socializace není bez výjimky determinující záležitostí v životě člověka, svědčí také fakt, že v období adolescence mnohdy dochází k upuštění od předaného přesvědčení nebo „k přijetí náboženství zcela protikladného k tomu vyznávanému v dětství“, k čemuž může přispět jak tendence k rebelii, tak také přítomnost odlišných přesvědčení významných druhých v rámci jedné domácnosti (Hunt 2007: 618). Nově osvojený způsob kritického myšlení a samostatnějšího usuzování tak představuje hrozbu pro dosavadní přesvědčení. Příliš hloubavé otázky mohou být chápány jako „důkaz klopýtání ve víře a jako znamení toho, že tazatel má potíže přijmout jediný Bohem schválený ...“ řád, čímž se řadí mezi ohrožující vlivy oficiálního výkladu reality (Franz 2007: 15).

Schopnost kritického myšlení spolu s dalšími faktory může komplikovat získaná náboženská přesvědčení mladých a může u nich stimulovat nové způsoby myšlení, pomocí nichž se snaží vyrovnat s obtížně pochopitelnými náboženskými koncepty nebo existenciálními otázkami. Odlišná verze reality může dokonce vykristalizovat v realitu vlastní, jejíž existence „představuje výzvu pro status reality původně utvořeného symbolického světa“ (Berger, Luckmann 1999: 107). Jelikož jedinec je často vystaven různým, vůči oficiálnímu modelu víry nekoherentním výkladům, mohou vyvstat pochybnosti týkající se samozřejmosti souhlasit se všemi zadanými učenými a praktikami. Jednou věcí je znát systém víry, ke které se společenství upíná, druhou věcí je v něj věřit (McGuire, 2002). Tato tendence se projevuje např. v odmítnutí poslouchat zadané příkazy, jako tomu bylo v případě Tabity.

Lidská zkušenost světa je tedy v mnohém ohledu formována, i když jsou jednotlivci schopni zachovat si určitou míru autonomie v poměru k okolí, v němž jejich život dále pokračuje. Ustálení osobnostního sebepojetí a zespolečnění postupně vede k menší náchylnosti vůči modifikacím v rámci kognitivního zpracování informací a osobnost projevuje sklon k udržení již vytvořených mechanismů reagování na podněty (Bauman, 1965). Přesto je udržení daného světového názoru obtížné, neboť každodenně může docházet ke střetu s odlišnými, přesto pro někoho rovněž legitimními výklady reality.

3.4 Pluralismus

Zdrojem pochybností se často stává střet s jinými výklady reality, což je velmi matoucí zvláště pro jedince s náboženským způsobem socializace, neboť do okamžiku tohoto střetnutí vedl relativně chráněný život před odlišnými výklady a nemusel být obeznámen se skutečností, že existují i náboženství jiná „nebo dokonce lidé, kteří věří jinak než v jejich vlastním náboženství“ (Levenson, Aldwin, D’Mello 2005: 108). V mnoha společenstvích také platí, že i kdyby s existencí odlišně smýšlejících skupin byl jedinec seznámen, považoval by je za nepravé.

Udržet si víru ve výjimečný a jediný pravdivý světonázor je proto velmi obtížné v prostředí, v němž existují různorodá tvrzení, z nichž žádné nemá privilegované postavení. Stav plurality světonázorů je však přítomný v moderní společnosti, která je významně obohacována informacemi z minulosti a jiných koutů světa, kde ovšem i ve stejném čase a na relativně malém prostoru koexistují skupiny s odlišnými pohledy na svět, přičemž je vůči nim očekávána zdvořilost a tolerance. Každému je přiznána svébytnost a žádný tudíž nemá nárok na svrchovanou legitimitu (Beck, 2004; Berger, 1997; Giddens, 1998; Kratochvíl, 1994). Rostoucí pluralita tak představuje hrozbu pro náboženské instituce zastávající svou vyvolenost, jelikož relativizuje jejich obsah i názory, čímž je připravuje o dříve jistý status samozřejmosti (McGuire, 2002). Nebezpečí spočívá v „kognitivní nákaze“ členů, během níž zjistí, že „jejich nazírání na svět nemusí být jediné, jimž lze přičíst jistou platnost“ (Berger 1997: 36). Toto zjištění nahlodává nezpochybnitelné přesvědčení věřících, protože světový názor, který doposud považovali za samozřejmý, ztrácí své výjimečné postavení. Nastalá situace spolu s dalšími faktory může vést ke změně pojmání svého přesvědčení. Vždyť ani v rámci koherentního modelu náboženství nemusí být jednotlivé víry jedinců jednotné (McGuire 2002: 2). Pokud je navíc osobnost vystavena rozmanitosti vlivů pluralitního prostředí, může si začít budovat své pojetí víry z prvků, které si vybere na základě osobních preferencí a které nejsou omezeny tradicí oficiálních modelů již ustavených náboženství. Mnoho lidí tak provozuje náboženské praktiky, jež mohou být kombinací z různých, často i kulturně odlišných zdrojů (McGuire, 2008). Dochází k posunu směrem k individualizovanému náboženství, v němž se těžiště náboženského významu přesouvá od dominantních institucí k jednotlivcům, čímž se náboženské obsahy stávají „soukromou záležitostí jedince“ (Berger 1967: 152).

Není tedy překvapivé, že pluralita možností náboženských orientací představuje pro členy náboženských společenství, jež lpí na svrchované legitimitě a pravdivosti svého výkladu, ohrožení dosavadního pohledu na svět. Navíc skutečnost, že je možné přistoupit k víře zcela individuálním způsobem, zpochybňuje představu nutnosti členství a poslušnosti v již ustavených náboženstvích. V těch, které o to stojí, proto musí být zvýšena snaha zajistit odolnost svých přívrženců vůči těmto tlakům, čemuž se lze přiblížit pomocí mechanismů, jež činí výklad nejvýše věrohodným či pro člověka jinak přitažlivým

4. Komunita

Externí vlivy mají nepostradatelnou úlohu ve formování života jedince, v jeho pohledu na svět a jeho vztahu k náboženským pojetím nevyjímaje. Nezřídka jimi jsou druhé osoby, mezi něž lze zařadit také přívržence náboženských institucí. Zatímco si jedinec osvojuje jistý druh vědění, organizace hraje kritickou úlohu v jeho artikulaci a umocnění (Nonaka, 2001).

4.1 Skupinové požadavky

Náboženské světonázory předkládají na jedince orientované složky, jako je výklad poskytující smysl a pevný řád světa či pocit skupinové a osobní identity, a samy mnohdy hlásají zájem o jednotlivce a jeho potřeby. Součástí skupinové soudržnosti je však rovněž přizpůsobivost a jednotnost představující nezbytné předpoklady pro růst a úspěch skupiny (Franz, 2007). Mezi způsoby, jak do ní jednotlivce začlenit, patří vštěpování vzorů jednání a skupinových cílů spolu s prostředky k jejich dosažení. Také určování a vtiskávání specifických norem a motivací, které jsou propagovány (Bauman, 1965). Pozornost jedince se tak musí podřídit zájmům deklarovaným, neboť ty si ze svého božského statutu zasluhují pozornost a podíl na jejich realizaci. Pro vyšší účinnost zapojení jedince je potřeba zasadit požadavky společenství do jeho každodenního života. Tomu se lze přiblížit skrze pravidelná setkávání spoluvěřících. Ta slouží nejen k upevnování sociálních vazeb, ale také k upevnování ztotožnění se se skupinovými cíli a vykonávanými činnostmi. Na časté interakce mezi členy nemusí být dbáno jen za účelem prohlubování osobních vztahů, ale rovněž pro zajištění pravidelných shromáždění, při nichž si věřící oživují požadavky na ně kladené. Pomocí toho jsou v živém a častém kontaktu s učením společenství a s jeho hodnotovým systémem, což zvyšuje pravděpodobnost posílení přesvědčení a oddanosti k němu i ke skupině. Vzájemnou přítomností se členové povzbuzují, mnohdy tím i implicitně kontrolují, k dodržování požadavků náboženského vedení. (McGuire, 2002). Myšlenkové

struktury, které se objevují frekventovaněji a jsou pravidelně obnovovány, se pak také ve vyšší míře vyskytují v jedincově všedním dni, v němž je bez kontaktu s ostatními věřícími, dokonce v kontaktu s lidmi odlišně smýšlejícími. Díky poslušnosti norem a vykonávání daných cílů může jedinec dokonce zažívat štěstí, neboť vyhovuje zavedeným parametrům. Pravidelný kontakt s náboženským učením spolu s osobní spokojeností s daným stavem je pak kvalitní zárukou setrvání jedince ve společenství, dodržování jeho zásad a udržování náboženského světa také v soukromém prožívání reality.

4.2 Role a závazek vůči skupině

K intenzivnějšímu sepejetí s náboženskou komunitou a jejím výkladovým systémem přispívají role, které v ní jednotliví členové mají možnost zastávat. Při vykonávání jejich specifických úkonů „dochází k identifikaci osobnosti s objektivním významem činnosti“, což hraje velmi důležitou úlohu při udržování subjektivně vnímané reality, jelikož činnost „v dané chvíli určuje, jak aktér vnímá sám sebe“ a „internalizací rolí se pro něj tento sociální svět stává subjektivně reálným“ (Berger, Luckmann 1999: 75; Goffman, 1999). Čím častěji a čím důležitější či povznesenější roli věřící zastává, tím těsněji přimyká k cílům a hodnotám spjatých s činnostmi skupiny. V případě Tabity to byla role průkopnice, v níž se pro posílení svého přesvědčení poté, co se odchytila od skupinových norem, věnovala kazatelské činnosti ve zvýšené míře.

Členové náboženských společenství jsou také zodpovědní za dodržování předepsaných zásad a tato odpovědnost se přenáší dokonce až za hranice vlastní osoby – jedinec „reprezentuje celou institucionální síť chování“ (Berger, Luckmann 1999: 77). Člena tak svazuje (i tento závazek však může pociťovat libě) nadindividuální odpovědnost za dobré jméno skupiny zastávající božský výklad skutečností, jejich členů a zároveň svého přesvědčení (Beckford, Richardson, 2007). V některých společenstvích je tato odpovědnost základem autority experta pro náboženské vědění (např. kněze u církevních kolektivit), nezřídka se však odpovědné postavení vztahuje na každého člena (jako je tomu u rozšíření náboženské role do každé oblasti života u sektářských kolektivit). Role pak udržují naukový a hodnotový soubor ve vědomí a chování věřících, a proto je systém ukládající zodpovědnost každému velmi vhodný pro udržení členů v rámci daného náboženství. Může navíc sloužit pro šíření vzorového jednání mezi ostatní členy. Někteří k rozhodnutí zastávat určité role dospějí na základě vlastního přesvědčení založeného na nezpochybnitelné důvěře vůči náboženskému systému, mezi přívrženci se však mohou nacházet i takoví, kteří spíše napodobují příklad

ostatních a zaujímají postoj, které od nich společenství očekává, aniž by tak činili na základě porozumění náboženské oddanosti (Franz, 2007). Reprezentativní prvek obsažený v zastávání určité role představuje další formu závazku, během jehož upevňování se člen stále více identifikuje se skupinou i s jejím významovým systémem. Závazek vytváří silnou motivaci podílet se na existenci skupiny a jejich cílů i nadále (McGuire, 2002). Výhody jsou proto oboustranné, neboť skupina jako celek naplňuje své potřeby díky aktivnímu podílu členů, kteří naproti tomu uspokojují vlastní požadavky tím, že přispívají k jejímu zachování.

Závazek je navíc velmi důležitým nástrojem zabraňujícím vzniku pochybností, jelikož ty by měly větší šanci ujmout se u jedinců, jež se s takovou intenzitou nedrží předepsaných vysvětlujících rámců. Protože silný pocit závazku pomáhá ospravedlňovat záležitosti víry a nadřazovat je všem ostatním, pomáhá také přehlížet její možné nedostatky, kvůli nimž by se pochybnosti mohly dostat do kognitivního aparátu náboženského výkladu. Šíření tohoto pocitu mezi ostatní členy, např. skrze vzor příkladných členů, je proto velmi důležité pro ochranu členů před oslabením jejich přesvědčení, protože jsou tím posilovány „struktury věrohodnosti skupinového náhledu na svět a způsob života“ (McGuire 2002: 85). Členství a oddanost ostatních je nejen povzbuzením v setrvání v komunitě, ale také důkazem toho, že dané přesvědčení je hodné vykonaného úsilí, je věrohodné pro více lidí a tím pádem má větší šance být pravdivé. O to více, když jsou příkladní věrní členové naplněni štěstím z této služby organizaci (respektive nadpřirozené síle organizací zastupovanou).

4.3 Nadstandardní normy

K zajištění vyššího stupně závazku napomáhají speciální normy. Cenou za výjimečnost a pravdivost poskytnutého náboženského výkladu mohou být velmi vysoké nároky kladené na členy v souvislosti s osobní morálkou. Věřící, kteří vyznávají nadstandardní normy, usilují o náboženskou dokonalost, „nejsou spokojeni s běžnou úrovní religiozity většiny“ a hodnotí jak sebe, tak druhé dle vlastních vysokých měřítek, tudíž málokdo vyhoví jejich představě o náboženské perfekci (McGuire 2002: 156). Nejextrémnějším přístupem v této oblasti jsou sektářské kolektivy, které kvůli tomu existují v napětí s okolní společností, jež je považována za nedostatečnou. Konkrétně v tomto případě se sektářský a církevní typ náboženských kolektivit liší. Z jejich definice totiž ty církevní se společností neexistují v konfliktu, ale v relativně pozitivním vztahu. Od svých členů také nevyžadují náboženskou dokonalost, a proto může být jejich členství vhodné pro početnější masy lidí (McGuire, 2002).

Stát se oficiálním členem sektářské kolektivity však tak snadné není. A to jak kvůli přísným kritériím pro schválení členství, tak pro intenzitu zásahu do jedincova života. Její světónázor se snaží o regulaci veškerých sfér, jakýchkoli činností i životních rozhodnutí člena. Sekty vyžadují všudypřítomnost náboženské role, která již sama o sobě přimyká stoupence těsněji ke společenství. Projevuje se v účelné izolaci věřícího před čímkoli odlišným, co neodpovídá nadřazeným normám (od informací, ale také lidí – viz dále), a tím pádem je pro věřícího nebezpečné. Jedná se o snahu udržet jedincovu mysl odevzdanou zastávané definici reality a zamezit tak možnosti přilnout k definici jiné. Ve snaze ochránit se před nevěřícím světem a udržet mínění o své jediné „správné“ cestě může vzniknout tzv. „kognitivní minority“, což je „skupina lidí, jejichž světónázor se liší od většiny společnosti“ (McGuire 2002: 156). Vzájemným utvrzováním se vůči společnému nepříteli je budována loajalita členů, které napomáhá také pocit nadřazenosti a výlučné jedinečnosti výkladů a norem. Za pomoci spolupůsobení několika mechanismů je tak „kognitivní minorita“ velmi efektivní v udržování myšlenkových schémat v rámci chráněných světů jednotlivých individuí.

5. Setkání s alternativními světónázory

Společenství usiluje o ochranu své integrity a snaží se předcházet situacím, které by ji mohly narušit. V této snaze je důležitý aspekt kognitivního zpracování, který je předpokladem pro všechny druhy obrany vůči neznámému. Opatření zabraňující vniku neoficiálních výkladů do náboženského světónázoru slouží pro ochranu členství jednotlivců a jejich důvěry v konkrétní výklad světa.

Během života se jedinec setká s mnoha zkušenostmi jakoby z jiného řádu světa, v nichž si mohl všimnout, že za hranicemi jeho představ svět vypadá jinak. Skutečnost má pluralitní povahu a jedinec si při konfrontaci s jinými světy lehce může uvědomit umělost a částečnost toho svého. Nejenže existují jiné významové kontexty, ale tyto jsou také svými držiteli považovány za stejně legitimní. Skutečnost, že pravda nepřebývá v určitém výroku, ale přebývá v uchopení reality, může být pro jedince značně znejišťující. Odkrytí plurality světa bývá konfliktní, a to dokonce i odkrytí v rámci stejné oblasti – tzn. různé druhy náboženských výkladů (Kratochvíl, 1994). Přestože jsou tedy určité výklady založeny na stejném principu (např. víra v nadpřirozeno), v rámci přesvědčení o vlastní unikátnosti jsou považovány spíše za konkurenční výkladové rámce. Proto svou pozornost často soustřeďují

na odlišnost, tudíž nesprávnost cizího světonázoru. Jelikož by systém věr mohl být nabourán zásahem jiného kognitivního systému, výkladové aparáty jednotlivých náboženství obstarávají mnohá vysvětlení, pomocí nichž se snaží objasnit existenci cizích a ohrožujících výkladů.

5.1 Kategorizace a izolace nečlenů

Vymezení se vůči cizím výkladům a jejich zastáncům představuje účinný způsob, jak své stoupence chránit, případně připravit je čelit ohrožujícím alternativním pojetím. Vliv okolí je považován za nežádoucí, neboť mimo skupinu lidé neznají či vědomě ignorují jak pravé náboženské nauky, tak morální zásady, jež komunita vyznává. Na základě zabezpečení absence pochybností a nonkonformního myšlení členů proto dochází k polarizaci na dvě skupiny - „my“ a „oni“. Toto ohraničení přímo souvisí s omezením vzájemných vztahů a kontaktů (Abgrall, 2000). Tento druh vnímání musí být začleněn především do interpretačních schémat jedince. To je zajištěno kognitivním zpracováním, kdy je „oněm“ připsán negativní status, který je založen na zevšeobecnění špatného charakteru nečlenů, tudíž si jich věřící neváží tak, jako kdyby se z nich členové stali. Až se z tohoto vnímání stane životní pocit obvyklého řádu a jedinec a priori přistupuje k nečlenům z pohledu svých myšlenkových nastavení, ze skupiny „oni“ se stává kategorie, v níž je utvářen abstraktní obraz jedince do ní spadajícího. Ten pomáhá rozpoznat nebezpečí tkvící v odlišnostech lidí vně, do níž patří prakticky všichni, kteří se nacházejí mimo dané společenství.

Této problematice se věnoval polsko-britský sociolog Zygmunt Bauman v díle *Modernita a holocaust*, v němž mj. pojednává o důsledcích kategorizace lidského myšlení (Bauman, 2003). Přestože své teze zasazuje do rámce holocaustu, úvahy v knize obsažené lze použít i na jiné oblasti žitých světů, např. těch náboženských. Osvětluje, v jaké míře může být lidské myšlení ohraničeno, čím může být omezeno a jak se následně projeví v jednání. Jaké pojmové konstrukce jsou lidé schopni uměle vytvořit, také racionálně zdůvodnit a následně opřít o autoritu, která je domněle nezpochybnitelná (např. božské principy). Kategorické typizace se vztahují na hodnocení osobnostního charakteru lidí, a to podle jediného kritéria - příslušnosti či nepřislušnosti k určité náboženské skupině. V tomto striktním rozdělení, v němž není brán zřetel na individuální vlastnosti a charakter a dochází ke smazávání osobních rozdílů a posuzování jedince primárně na základě abstraktní vydělující kategorie „nečlena“ (Bauman, 2003). Princip třídění následně nezůstává jen v abstraktní rovině, ale přesouvá se do reálného světa, do těla individua, neboť je s ním jakožto s odlišným zacházeno (Foucault,

1999). Strategie vylučování slouží zároveň jako stabilizační prvek - „poskytuje jinak bolestně chybějící ontologickou jistotu“ (Bauman 2003: 304). Souhlasný postoj a vzájemná podpora v tomto myšlení a konání vede k upevnění společenství, neboť díky vymezení se vůči něčemu může být posílena jak skupinová loajalita, tak jednotlivcová identita.

Přestože je jedinec i v rámci náboženské skupiny autonomní bytostí (viz 3.3), i on je náchylný přijímat obsah sdílených představ společenství, neboť „člověk nemůže existovat v nečinné uzavřenosti svého nitra“ (Berger, Luckmann 1999: 56). Bez vědomé reflexe pak může být těžké smýšlení změnit, neboť abstraktní obraz bývá legitimizován skrze odkaz na náboženské objekty (např. posvátné spisy), což se vztahuje k nároku na existenci vyšší síly, která jedince přesahuje a do jejíhož rozhodnutí nelze individuálními omezenými možnostmi zasáhnout. Mechanismus zvěcnění v tomto případě zaručuje domnělou oprávněnost, a dokonce chvályhodnost snahy uchovat si myšlenkové kategorie, což zároveň tlumí jedincovu angažovanost v aktivním přetváření skutečnosti.

5.2 Expanze světonázoru prostřednictvím potlačení

Snaha ubránit se vlivu cizích výkladů a hájit jedinečnost svého světa pomocí opoziční konstrukce přímo souvisí s nárokem na všeobjímající výklad světa. Tento universalismus může snadno vést k expanzi určité představy o světě. Dříve jsem již uvedla, že světonázor nebere v úvahu pluralitu a zjednodušuje vnímání světa a vzájemné vztahy mezi objekty v něm. Udává řád a hranice, jejichž ztráta by vedla k nejistotě a pochybnostem. Před nejistotou a strachem však jedince chrání struktury náboženského institucionálního řádu (Berger, Luckmann, 1999). A to je důležité především v situacích, kdy je jedincův svět spolu se symbolickým aparátem ohrožen skupinami zvenčí, které odlišnými teoriemi nabourávají určité společnosti jediný možný a správný obraz světa. Nechce-li jimi být skupina zasažena, je nucena korigovat možný nastupující chaos. Řešení může spočívat ve fyzické likvidaci, která ani v rámci náboženských světů nebývá výjimkou. Nyní se však zaměřím spíše na možnosti spjaté s užitím pojmového aparátu.

Berger s Luckmannem předkládají způsob pro zachování myšleného světa pomocí jeho použití. Jedním z nich je *potlačení*, které spočívá na principu, že „realitu všech jevů či výklady všech jevů, které do tohoto symbolického světa nezapadají, popírá“ (Berger, Luckmann 1999: 114). Děje se tak např. pomocí již zmíněného prokázání nadřazenosti vlastního symbolického světa skrze snížení hodnoty těch, s nimiž se skupina neztotožňuje,

příčemž negativní postavení druhých se nemusí odvíjet pouze od snížení hodnoty kognitivního statusu, který pak není brán vážně, ale také od normativního soudu – tzn. od snížení hodnoty jejich nedostačujících mravních norem. (Obzvláště pokud hodnotící skupina zastává normy speciální, je zavržení „oněch“ na základě nedostatečné mravnosti vhodným činem.) Jakýsi druh opovržení se tedy týká komplexně cizího pojmového aparátu, který v sobě nese jak nauky, tak hodnoty. K potlačení může dojít i pomocí strategie zahrnutí cizího pojetí do svého, což by se dalo označit jako likvidace symbolická. Může být využita ve snaze začlenit do světového členy jiného společenství.

5.3 Zahrnutí skrze kazatelskou činnost

Zahrnování jedinců do vlastních výkladových rámců může probíhat skrze propagování víry a idejí za účelem začlenit lidi jiného přesvědčení do svého náboženství. Může mít formu organizované misionářské činnosti, která má mnoho podob – od násilného vynucování souhlasu po osobní přístup k jednotlivci na základě vzájemné debaty (McGuire, 2002). Ani ve druhém případě se však ze strany misionáře nemusí jednat o zcela nezištný rozhovor. Může se sice zajímat o jedincovy odlišné názory či hodnoty, ba dokonce i o jejich zdůvodnění, ale motivací a účelem, který tímto zájmem sleduje, může být likvidace symbolická. Poznává určité ideje proto, aby je odstranil a namísto nich předal pohled vlastní - „pochopit“ v tomto případě znamená „zmocnit se“. Samotní aktéři však tuto činnost mohou vnímat spíše jako plnění povinnosti přidělené shůry, jako záchrannou akci pro lidi v okolním světě, ale také pro sebe. I když se nepodaří přesvědčit žádného člověka z vnějšku, samotné kázání může být vnitřně uspokojující. Člen nejenže naplňuje očekávání společenství, vůči němuž tímto zároveň utužuje závazek, ale také se může těšit z výhod, které z této činnosti plynou. Mezi ně patří např. vyšší prestiž v rámci společenství, vyškolování a stálé vzdělávání v dané oblasti anebo vyhlídka na odměnu v podobě lepší budoucnosti (ať v tomto světě či jiných představovaných) (McGuire, 2002).

Skrze kazatelskou činnost má jedinec také možnost utvrdit se ve svém přesvědčení skrze jeho sdílení s jinými. Pokud je kázání skupinovou záležitostí, existuje možnost vzájemně si sdělovat zážitky, ať pozitivní či negativní, což členy aktivně zapojuje a současně povzbuzuje k setrvání v kazatelské činnosti i v daném náboženském uskupení (McGuire, 2002). Mysl je tímto ve větší míře zaměstnávána především náboženskými myšlenkami, a to také kvůli přípravě na kázání a během kázání samotného, kdy je člen nucen lidem neznalým jeho víry vysvětlovat a legitimizovat její smysl. Skrze aktivní a horlivé

vyznávání náboženského systému a jeho způsobu života je navíc možné vzdorovat alternativním výkladům reality a ochránit se před nimi. Kazatelské aktivity však nejsou zcela bez úspěchu rovněž co se týče nečlenů společenství. Díky veřejnému hlásání náboženských idejí se zvyšuje pravděpodobnost, že někdo bude skrze tuto přímou snahu zahrnut do výkladového rámce kázající skupiny. Příkladem přimknutí se k nové víře je konverze, která je vhodnou ukázkou toho, jakých opatření je potřeba pro udržení a následnou ochranu nově nabytého světonázoru.

5.4 Konverze jako prototyp alternace

Ze samotného jevu konverze je patrné, že subjektivní realita může být během života transformována. Člověk je schopen vyměnit jeden svět za jiný a přetvořit vnímání zažitých nauk a zvnitřněných hodnot. Tento proces lze označit pojmem *alternace*. K ní jsou nezbytné procesy resocializace, které „musejí dosáhnout toho, aby byly za důležité považovány jiné prvky reality než doposud“ (Berger, Luckmann 1999: 154). Nejdůležitější podmínkou je dostupnost účinného výkladového rámce, který by tvořil podklad pro kognitivní těžiště jedince spolu s jeho silnou citovou identifikací (Ibid). Jistým prototypem alternace je právě náboženská konverze. Ta „přetváří způsob, jakým jedinec vnímá zbytek společnosti a své osobní místo v ní“ (McGuire 2002: 77). Nejedná se jen o změnu institucionální příslušnosti. Zásadním je přerod v rámci významového systému, jež se pak odráží ve skutečných změnách náboženského myšlení a chování. Co je nezbytné, aby se nové učení i hodnoty stabilizovaly v jedincově mysli a vytvořily novou kognitivní strukturu, na jejímž základě jedinec přijímá a hodnotí informace?

Proces umožňuje spolupůsobení několika vlivů, v nichž se propojují dříve uvedené mechanismy pro udržování a obranu jedince náboženského světonázoru. Konverze může být například „účinně udržována jako věrohodná pouze v prostředí náboženského společenství“ (Berger, Luckmann 1999: 155). Vznikají a zesilují se vztahy, které mj. slouží k důvěryhodnému uvedení jedince do nové reality a resocializaci do skupinového způsobu života. Mohou se stát tak silnými, že lidé z náboženské skupiny „začnou zaujímat ve vztahu k jedinci postavení významných druhých“ (Ibid, str. 143). Postupným sbližováním s věřícími navíc jedinec nabývá jistoty, že učení, kterému věří lidé, jež zná, a jsou mu blízcí, svědčí o normalnosti a žádoucnosti způsobu života zastávaného skupinou (McGuire, 2002). Členové náboženské skupiny se tak podílejí na přetváření jeho náhledu na svět, jenž musí být konzistentní s tím, který uznává skupina. Nová „struktura věrohodnosti se musí stát

jedincovým světem a nahradit všechny ostatní světy, zejména svět, který jedinec obýval před alternací“, což mnohdy zahrnuje zpřetrhání vazeb s kýmkoli a čímkoli, co se pojí s předchozím světem a strukturami věrohodnosti. Přijímaný světonázor musí být zároveň samotným konvertitou považován za legitimní. Tyto prvky napomáhají k intenzivnějšímu začleňování do společenství, což následně může vést až ke ztotožnění s perspektivami a cíli skupiny, čímž se ještě posiluje pocit závazku vůči ní.

Nepostradatelnou součástí podnětu ke změně přesvědčení je také pojmový aparát. V rámci interakcí dochází ke změně komunikačních partnerů, s nimiž jsou rozvíjeny a upevňovány vědomosti nového náboženského světonázoru, což podporuje udržení konvertity v mezích osvojovaného výkladového rámce. Následkem těchto zahrnujících aktivit může být člověk pohnut k tomu, že se záměrně „vyhýbá lidem a myšlenkám, které jsou s novými definicemi reality v rozporu“ (Berger, Luckmann 1999: 156). Je zajímavé, v jaké míře jsou nově osvojovaná interpretační schémata zapojena. Jsou často promítnuta až do samé minulosti jedince. Ve světle nově získaného světonázoru se stává, že „život před alternací je obvykle popřen jako celek“ (Berger, Luckmann 1999: 157). Legitimizační vzpomínky se podílejí na rozložení předchozí nomické struktury, a to pro účely konstrukce nově prožívané minulosti, kterou nyní konvertita vnímá jako nutný postup k nově nalezené pravdě (McGuire, 2002). Konvertita vlastní vůlí ovlivňuje své vnímání světa, v němž se přiklání k určitému průběhu minulých událostí na základě aktuálních interpretací. Skupina významně přispívá i k této skutečnosti, neboť „koncept minulosti a současnosti vzniká v prostředí sociálních interakcí“ (Horyna 2010: 30; Allan, 2003). Přetváření paměti je dodnes velmi spolehlivým prostředkem k likvidaci předešlé identity a jistoty minulých příslušností (Horyna, 2010). Důrazem na opuštění a zavržení všech alternativních realit se možnosti pohledu na svět zužují na jediný možný výklad, čímž se posiluje vliv nově přijatého náboženského světonázoru.

Jelikož seznámení člověka s určitým světonázorem ještě nezaručuje jeho přimknutí k němu, pomocí těchto mechanismů se musí skupina systematicky a dlouhodobě snažit, aby konvertita setrval ve skupině a aby jejich významový systém jakýmkoli způsobem neshledal nedostatečným. Snaží se tím zabránit situaci, kdy by jedinec pocítil potřebu nového (či předešlého) souboru významů, což by vedlo k opuštění toho dosavadního.

6. Kontrolní mechanismy

Pro zajištění řádu a pokračující věrohodnost systému je nutné kontrolovat dění ve společenství, které není neproniknutelně chráněno vůči ohrožujícím vlivům. V nich platí pravidla, jež vyčleňují a zavrhuje jisté způsoby jednání i myšlení. Jedinci, který projevuje konformitu se stanovenými normami společnosti, je zajištěna relativně bezproblémová existence v rámci svého okolí. V opačném případě, pokud se začne vymykat očekávaným standardům, mohou být realizovány postupy řešení pro potlačení této ohrožující situace. V rámci snahy o setrvání členů uvnitř společenství existuje množství způsobů, jak náboženství dohlíží nad svými členy, nad jejich smýšlením a jednáním.

6.1 Způsoby zajištění konformity

Odklon od náboženských norem je obvykle v dané skupině považován za morální poklesek. Současně má potenciál nahodit důvěru ostatních členů v náboženský systém. Proto bývá věnována pozornost pro řešení nekonformity. Neformálním prvkem náboženské sociální kontroly může být síla skupinové loajality, která zajišťuje shodu a přizpůsobení se řádu. Loajalita udržuje stávající stav tím, že „zajišťuje, že jedinec nedělá nic, čím by narušil skupinu nebo její zájmy“ (McGuire 2002: 245). Jiným způsobem je specifikace hranic příslušnosti. Přestože je po nečlenech požadováno uznání legitimitnosti určité víry, většinou jim není povoleno přináležet ke skupině bez předešlého prověření a aktu zasvěcení. Naopak u schválených členů je potřeba zajistit, aby člen členem zůstal. To vyžaduje řadu praktických i teoretických postupů, „kterými by zavčas byla učiněna přítrž pokušení daný subsoubor opustit“ (Berger, Luckmann 1999: 89). Dosáhnout toho lze pomocí pobízení k poslušnosti skrze vidinu zisků (např. zajištění si budoucí záchrany, spokojenějšího života, uznání ze strany ostatních členů, v některých případech i zisku finančního) nebo skrze varování před možnými důsledky nekonformity (v konečném důsledku lze odkázat na boží zatracení) (McGuire, 2002).

Regulační prvek náboženství je obsažen také v předkládaných pravidlech, která udávají limity v náboženských, obvykle i všedních záležitostech. Bývají zahrnuta v mýtech či „příbězích o vztahu božstva a lidských bytostí“ a tím legitimizována posvátnem, jelikož posvátné objekty (texty, hudba, odění, ...) ochraňují od profánního a cizorodými prvky (Beckford, Richardson 2007: 12). Náboženské instituce jakožto prostředníci poselství z božského zdroje přebírají odpovědnost za uplatňování nařízení. Zaštitění se posvátným je

i z hlediska požadavků velmi účinné, neboť legitimizuje sankce za odchylky z přijatelného důvodu – z božského původu pravidel a trestů za jejich nedodržení, což je na základě autority oprávněné

Principy pravidel však jsou vyučovány a připomínány i explicitně (např. na společných shromážděních, která stmelují přívržence a současně povzbuzují k jejich jednotné poslušnosti). Mnohdy je jejich dodržování spojeno dokonce s opravováním myšlenek, pocitů a jednání každého člena. Tento postup je uplatňován převážně v náboženských organizacích majících centrální ústředí s jednotlivými kontrolními subsoubory, které rozhoduje o postupech, jsou-li pravidla překročena (Beckford, Richardson 2007: 12). Disciplinární procedury závisující na autoritativních příkazech jsou účinnými nástroji regulace pro způsob života, který jedinci vedou. Zaštitěny náboženskými představami určují, jaké jednání si jedinec zvolí a jakému se raději vyvaruje.

6.2 Kontrola prostřednictvím sankcí

Dalším způsobem, jakým zajistit konformitu členů v mezích společenství a udržet v jejich myslích daný světonázor, jsou formy oficiální kontroly, do nichž se řadí sankce za přestupky. Patří mezi ně vzorové potrestání provinilce, jež má odradit od nápodoby spáchaného přestupku. Ty mohou být opět různé s ohledem na konkrétní církevní či sektářské uskupení. Může se jednat o ztrátu výsad v rámci společenství, odepření účasti při určitých příležitostech, soukromé či veřejné napomenutí provinilce, jeho zhanobení či, což je velmi vyhraněná forma sankce, vyloučení ze společenství a z toho vyplývajícího odepření styku s komunitou (McGuire, 2002). Tato opatření jsou užívána, neboť chování přestupníka „ohrožuje sociální realitu jako takovou, jelikož zpochybňuje její daná kognitivní a normativní pravidla, jimiž je řízena“ (Berger, Luckmann 1999: 113). Řešením, jak potlačit skutečnost, která nezapadá do představ skupiny, je zajistit segregaci vzbouřeného člena. Ideální by byla segregace fyzická, vlivem okolností je však mnohdy možná spíše segregace psychická (Berger, Luckmann, 1999). Omezení konexí se nyní vztahuje nejen na lidi neznalé zásad společenství, ale také na vyloučeného, u něž je třeba dbát ještě větší ostražitosti, neboť ten dobrovolně a s vědomím následků opustil „správnou cestu“. Hrozba zevnitř je navíc „potenciálně více znepokojivá, protože členové skupiny by měli mít lepší znalost“ (McGuire 2002: 217), tudíž může být podezřelý, proč se rozhodli opustit učení, o němž by měli být přesvědčeni, že je hodné jej zastávat a být mu věrný.

Symbolická separace i v tomto případě představuje snahu o zachování nedotknutelnosti náboženských pravd v myslích jejich nositelů, a současně je tímto důvodem i ospravedlňována. Nejdůraznějším represivním opatřením je vyloučení jedince, které představuje nejmenší možné nebezpečí pro integritu společenství, jelikož slouží jako výstražné varování pro ostatní, a zároveň slouží pro záchranu neposlušného jednotlivce, který díky tomu může pocítit touhu kát se a vrátit se. Forma exkomunikace je totiž těžká především pro lidi bez přátel mimo danou náboženskou organizaci, což pramení z indoktrinace stranění se či přímo nepřátelství vůči lidem, jež nezastávají stejné náboženské hodnoty (Beckford, Richardson, 2007).

Pokud tedy není jedinec poslušný z naprosto nezištných důvodů, také negativní pocity (např. strach a úzkost) spjaté se ztrátou blízkých lidí, boží přízně, prestiže či jiných výhod pramenících ze služeb pro náboženskou organizaci mohou být neuvědomovaným motivem pro setrvání v náboženském společenství. Vůbec neúzkostnější představou pak je celková ztráta smyslu reality. Tyto obavy tak mohou jedince držet v rámci současného myšlenkového nastavení v omezeném prostoru náboženských světů i do budoucna.

6.3 Zdroje nekonformity

Již prostá identifikace s určitou skupinou, důraz na jedinečnost vlastního učení a zachování jeho vnitřní „čistoty“ vede k dichotomickému vidění světa, což představuje potenciální konflikt s lidmi nacházejícími se za hranicemi skupiny. Je však možné, že konflikt vzejde také zevnitř náboženského společenství. Může se jednat o chování oficiálního člena, jež je v rozporu s normami a očekáváním skupiny (McGuire, 2002). Kontrolováno ale nemusí být jen jednání. Na základě rozlišnosti požadavků a míry kontroly jednotlivých náboženství se i důvody pro kontrolu a uložení trestu liší. Často se jedná o skutky. Zdrojem přestupku může být také myšlení samo o sobě, kdy je nekonformita přítomna např. v nesouhlasu s oficiálním učením či ve zpochybnění oprávněnosti vedoucí autority (Ibid). Věnování pozornosti tomuto prvku ze strany náboženského vedení přitom představuje velmi spolehlivý způsob, jak zajistit dlouhodobé členství jednotlivců. Vzhlížení k autoritě (ať se jedná o skupinu lidí v ústředí organizace či jednotlivého vůdce) bez jakýchkoli pochyb o správnosti a neomylnosti jejich výkladů zajišťuje eliminaci útoků vůči její legitimitě, konformní smyšlení a dobrovolné přizpůsobování se jejím nařízením. Pokud se autoritě podaří vybudovat vůči sobě co největší míru důvěry, takže členy ani nenapadne se domnívat, že by s oprávněností její vlády bylo něco v nepořádku, zajišťuje si tím nekonfliktní vztah se členy a zároveň se tak daří uchovat

výkladové rámce světa v jejich subjektivních realitách. Pokud však ze strany nějakého člena ke vzpouře dojde, v takovém případě může uplatnit svou moc a skrze kontrolní mechanismy se pokusit o zamezení šíření či odstranění následků konfliktu.

6.4 Sebekontrola a terapie

Důležitým prvkem z hlediska zajištění poslušnosti členů skupiny je zapojení osobního přesvědčení samotného jedince. Zajištění konformity lze sice podpořit externím tlakem, mnohem efektivnější způsob k jejímu dosažení však představuje vnitřní kontrolní mechanismus (McGuire, 2002). Zapojením sebekontroly, kdy na sebe samotný jedinec dobrovolně dohlíží a na základě rad či příkazů si sám hlídá, jakému jednání a myšlenkám se ještě může věnovat a na které již je třeba dávat si pozor, je možné dokonce předcházet konfliktům, které by mohly zbytečně ohrozit důvěryhodnost náboženských struktur. Tento postup je možný díky procesu internalizace, v němž si stoupenec zvnitřňuje náboženské výklady včetně jejich hodnot. Normativní obsah doktrinálního aparátu bývá internalizován již během výchovy v dětství, probíhá však i v průběhu dalšího života. (Ibid) Internalizace je posilována pocíťovaným závazkem vůči skupině a podílení se na jejich rolích. Jakmile jsou totiž „aktéři typizovaní jako vykonavatelé určité role, stane se jejich chování vynutitelným“ (Berger, Luckmann 1999: 76). Aktivní reprezentativní účast v roli souvisí se ztotožněním se s hodnotami v ní obsažených a s jejich dodržováním v každodenním životě.

Ve společenstvích, kde je očekávané normy vyžadovány v každé oblasti života, je spolu s tím rozšířen také požadavek seberegulace. Vráťím-li se k příkladu Tabity, ta musela podřídit své myšlení i jednání ve sféře vztahů. V té bylo potřeba ostražitosti nejen při výběru přátel, ale především partnera. Vyžadovány byly endogamní svazky, což chrání jak homogenitu souboru, tak jedincovu oddanost zastávanému světonázoru. Sebekontrola však podléhá také další části lidské každodennosti. Např. ani zaměstnání by nemělo být v rozporu s vírou. Cenzurována může být i forma zábavy, kupř. výběr sportu, filmů, hudby (ať už pro obsah či formu). Možnosti mohou být limitovány také v oblasti vzdělání, v níž se objevuje kontrola nepřímá, založená na kontrole informací (Giddens, 1990) (např. explicitní či implicitní zákaz četby některých témat, a naopak pravidelné věnování se literatuře publikované danou společností). Cílem těchto omezení je limitace možnosti setkat se s alternativními výklady reality či způsoby žití, které by nepodporovaly jedincovy myšlenkové struktury vybudované z náboženského doktrinálního systému. Tomu napomáhá

vybudovaný světonázorový „filtr“, kterým procházejí všechny podněty a který při správném působení nechá projít jen to, co není v rozporu s již zažitými strukturami uvažování.

Na základě čeho jsou aktéři ochotni řídit se i natolik omezujícími pravidly a zařadit sebekontrolu do svého života? Odpovědí se vracím k předešlým kapitolám. Ochota často pramení z úspěšné legitimizace, která vede k přesvědčení o pravdivosti nauk a o oprávněnosti požadavků, jež jsou zaštitěny božským původem. „Je [totiž] přímo jednou z podmínek fungování a úspěchu náboženské činnosti, aby náboženští aktéři v to, co dělají, věřili“ (Bourdieu 1998: 143). Důvodem bývá také touha po řádu světa. V tomto případě může být „život v nomickém světě ... vyhledáván i za cenu obětí a útrap“ (Habermas 2000: 149), pokud jej člověk nalézá jen v určité náboženské organizaci. Ta současně může naplňovat jeho potřebu kontaktu s lidmi, s nimiž má díky společenství možnost pěstovat bližší vztahy. Není totiž výjimkou, když si lidé náboženské instituce vybírají na základě semknutí s komunitou spíše než na obsahu kognitivního aparátu. (McGuire, 2002). Poskytování pocitu sounáležitosti tedy může být pro jedince stejně důležité, ne-li důležitější než specifické přesvědčení.

Dalším důležitým prvkem, díky němuž se sebekontrola řadí mezi účinné mechanismy udržování myšlenkových struktur, je pocit viny. Jedinec se straní nekonformity, jelikož by se mohl cítit provinile, kdyby porušil deklarované a zvnitřnělé normy (McGuire, 2002). Tento pocit lze využít, aby se „obyvatelům daného symbolického světa zabránilo tento svět opustit“ (Berger, Luckmann 1999: 113). Na základě toho lze uplatňovat jiný způsob zaměřený na udržení požadovaného obrazu světa v myslích jedinců. Jde o *terapii*, v níž je užito pojmového aparátu k nápravě jedince, který se nějakým způsobem vzdaluje od norem. Příkladem v kontextu náboženských světů je pastorační činnost, kdy je deviantnímu členovi „promlouváno do duše“ za účelem opětné internalizace požadovaných norem. A právě pod tíhou vyvolaných pocitů viny může jedinec začít znovu „subjektivně přijímat pojmový obraz svého stavu, který mu předkládá jeho terapeut“ (Ibid, str. 114). Tím může být člověk s náboženskou autoritou, někdy však také spoluvěřící na stejné úrovni. Díky vysvětlení jedincovy deviace, poskytnutí návrhu jejího řešení spolu s preventivními opatřeními může být deviant znovu socializován do obecně přijímané reality symbolického světa společnosti. Pokud začne vyřknuté ohodnocení situace přijímat jako subjektivně reálné, kvůli pocitům viny se může uchýlit ke své nápravě. „Úspěšná terapie vytváří rovnováhu mezi pojmovým aparátem a subjektivním osvojením tohoto aparátu jedincovým vědomím“ (Berger, Luckmann 1999: 114). Rozhodnutí vrátit se ke „správnému“ způsobu života je umocněno pocitem úlevy a uspokojení. Internalizace náboženských výkladů je výhodná také

z toho důvodu, že podporuje dokonce osobní motivace členů k setrvání ve skupině a zachování loajality a poslušnosti vůči ní (Weiner, 1980). Terapie, v níž hraje důležitou roli pojmový aparát spolu se svědomím jednotlivce tak přispívá k udržení členů v hranicích daného symbolického světa a stalo se tak i v případě Tabity, která se po rozhovoru s vedoucími muži daného sboru rozhodla napravit své jednání, nestýkat se s chlapcem a naopak více se zapojit do kazatelských aktivit společenství, jež v ní posílily oddanost vůči skupinovým idejím, a tím i zastávanému světonázoru.

Jelikož je v náboženských světech odklon od zastávaného světonázoru brán velmi vážně, je nutné zajistit mechanismy, které zabrání situaci, v níž by členové společenství opouštěli. K tomu jsou mj. vhodné výše uvedené způsoby kontroly jednání a myšlení, které zajišťují obranu jedinců vůči ohrožujícímu vlivu nekonformity, jež má mnohdy původ uvnitř skupiny.

Závěr

Životy lidí jsou prodchnuty nejrůznějšími přesvědčeními, jež se vztahují k záležitostem světa, v němž žijí. Často provázejí jedince každodennost a promítají se i do světa hmotného. Ve své práci jsem se zabývala problematikou utváření těchto přesvědčení, jejich uchováním a s tím spojenou obranou vůči tlakům, je jejich věrohodnost zpochybňují. Činila jsem tak v rámci náboženských světonázorů, jež bývají jedním z nevlivnějších poskytovatelů výkladů reality. Přestože je náboženská víra niternou záležitostí jednotlivců, shledávám velmi důležitým podíl externích vlivů, bez jejichž působení by mohlo být přesvědčení individuí snadno zničeno. Mechanismů, jimiž je zajišťována ochrana myšlenkových struktur vybudovaných náboženskými systémy, je vícero a jsou uplatňovány ve vzájemné provázanosti.

Mnohdy zásadním popudem k přimknutí se člověka k náboženským výkladům je potřeba osmyslnění reality, jejího řádu a jistoty v něm. Spolu s jejich poskytnutím si jedinec osvojuje systém nauk a hodnot, jež určují výběrovost podnětů a účelovou redukci přijímaných informací, což slouží ke konzervaci myšlenkových schémat v rámci zastávaných věr. Ty musí být pro subjektivní věrohodnost řádně legitimizovány. Je třeba doložit oprávněnost jedinečnosti a pravdivosti světonázoru, což se často děje skrze odkaz na vyšší autoritu nadpřirozené moci. Dalším významným mechanismem podporujícím udržení světonázoru v žitém světě jedince jsou lidé. Ať už jde o pečovatele v období primární socializace, v němž

je člověk mnohdy poprvé ovlivněn náboženským pojetím světa, tak o další lidi v průběhu života, s nimiž jedinec je, či naopak není v kontaktu, pěstuje či omezuje s nimi vztahy a podporuje či brání se vzájemné interakci. Skupinová loajalita posílená náboženskými rolemi spolu se závazkem pocíťovaným vůči komunitě hraje také svou úlohu v rámci ochrany před alternativními světy, jež samotnou svou existencí zpochybňují samozřejmost drženého světónázoru. Je nutné potlačit jejich vliv, což se může podařit skrze izolaci vůči cizímu obsahu i lidem, kteří je zastávají. Účinným způsobem může být také jejich zahrnutí do vlastního náboženského aparátu, a to např. prostřednictvím kazatelské činnosti, čímž lze dosáhnout konverze lidí mimo skupinu. V té se uplatní všechny výše zmíněné mechanismy, jelikož je vykonáváno velké úsilí pro začlenění jedince do skupinového vnímání reality a obranu proti změně ustáleného myšlenkového uspořádání. To může být navíc podpořeno kontrolními mechanismy, které jsou jak vnějšího charakteru v podobě sankcí, tak charakteru vnitřního ve formě internalizace, která představuje nejefektivnější způsob zajištění konformity jedince. Té lze dosáhnout snadněji s členy konformními než s těmi, kteří neuplatňují seberegulující opatření vedoucí k požadovanému stavu své víry a kteří by se stavěli lhostejně či kriticky vůči danému systému. Docílit toho může být obtížné zvláště v prostředí plurality světů, kde žádná skupina nemůže prosadit své univerzalistické nároky, což následně ovlivňuje i jedince v jistotách o samozřejmosti jím vyznávané reality.

Pomocí jednotlivých kapitol s výše zmíněným obsahem jsem se snažila dosáhnout svého cíle prozkoumat procesy, v jejichž průběhu začne být určitý soubor vědění, podřízený konkrétně všezahrnujícím náboženským výkladům, chápán individuem jako realita a jako takový také chráněn před ohrožujícími vlivy, jež by jej mohly zpochybnit. Tím mohla být osvětlena také zkušenost dívky Tabity a mnoha jiných, kteří svou žitou realitu považují za nezpochybnitelně pravdivou a jedinou možnou, a to do té chvíle, než se projeví následky pochybností o samozřejmosti zastávaného světónázoru.

Nahlédnutí do funkce těchto mechanismů, jež se podílejí na směřování lidského života a jsou uplatňovány nejen v rámci náboženských světů, považuji za velmi přínosnou možnost odhalení fungování světónáзорů vzhledem k subjektivnímu prožívání reality. Náboženské světónázory obnáší klady, jež spočívají např. v poskytování smyslu či ve specifickém způsobu myšlení, které umožňují. Různé možnosti tak poskytují, současně je však také určují. Identifikace s veřejnými světónázory může mít za následek uplatňování jen předem určených eventualit, pouhé mechanické opakování bez přítomnosti vědomé reflexe, čímž zbavuje člověka vlastního úsudku a kritického myšlení. Naopak uvědomění si plurality možností

a pohledů na svět spolu se zvažováním osvojovaných učení a hodnot dává člověku možnost uvědoměleji se rozhodnout, které vlivy nechá působit na svůj život. Odkrytí způsobů, jimiž je lidské myšlení řízeno a tím také regulováno sice někdy zpochybňuje domnělé svobody, jež člověk vlastní, slouží tím však také k jisté formě poznání, což pro mnohé převyšuje i případné ztráty.

Seznam literatury

- Abgrall, J. M. 1999. *Mechanismus sekt*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Allan, G., G. Jones. 2003. *Social Relations and the Life Course*. Basingstoke: Palgrave.
- Arendt, H. 1996. *Původ totalitarismu*. Praha: OIKOYMENH.
- Bauman, Z. 1965. *Sociologie. Malá moderní encyklopedie*. Praha: Orbis.
- Bauman, Z. 2003. *Modernita a holocaust*. Praha: SLON.
- Beck, U. 2004. *Riziková společnost*. Praha: SLON.
- Beckford, J. A., J. T. Richardson. 2007. „Religion and Regulation“. Pp. 396-418 in J. A. Beckford, N. J. Demerath (eds.). *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*. London: SAGE.
- Bell, M. M. 2009. *An Invitation to Environmental Sociology*. Los Angeles: Pine Forge Press.
- Berger, P. L. 1967. *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Doubleday.
- Berger, P. L. 1997. *Vzdálená sláva. Hledání víry ve věku lehkověrnosti*. Brno: Barrister & Principal.
- Berger, P. L., T. Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Foucault, M. 2000. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin.
- Franz, R. 2007. *Hledání křesťanské svobody*. Praha: Kernberg.
- Giddens, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Goffman, E. 1999. *Všichni hrajeme divadlo*. Praha: Ypsilon.
- Greil, A. L., L. Davidman, L. 2007. „Religion and Identity“. Pp. 549-565 in J. A. Beckford, N. J. Demerath (eds.). *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*. London: SAGE.
- Habermas, J. 2000. *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha: Filosofia.
- Harris, J. F. 1995. „Teorie skupinové socializace“. Pp. 49-51 in J. Výrost, I. Slaměník, *Sociální psychologie*. Praha: Grada.

- Hofstede, G. 1999. *Cultures and Organizations. Software of the mind*. Praha: Univerzita Karlova.
- Holm, N G. 1998. Úvod do psychologie náboženství. Praha: Portál.
- Horyna, B. 2010. „Memoria jako kategorie záchrany“. Pp. 27-42 in R. Marada, C. Szaló (eds.), *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity.
- Hunt, S. J. 2007. „Religion as a Factor in Life and Death through the Life-Course“. Pp. 608-626 in J. A. Beckford, N. J. Demerath (eds.). *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*. London: SAGE.
- Christiano, K. J., W. H. Swatos, Jr., P. Kivistos. 2008. *Sociology of religion contemporary developments*. New York: Rowman & Littlefield.
- Kratochvíl, Z. 1994. *Filosofie živé přírody*. Praha: Herrmann a synové.
- Kubátová, H. 2008. *Životní svět a sociální světy*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Levenson, M. R., C. M. Aldwin, M. D’Mello. 2005. „Religious Development from Adolescence to Middle Adulthood“. Pp. 144-159 in R. F. Paloutzian, L. C. Park (eds.). *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. New York: The Guilford Press.
- McGuire, M. B. 2008. *Lived Religion. Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford: University Press.
- McGuire, M. B. 2002. *Religion. The Social Context*. Belmont: Wadsworth.
- Nohejl, M. 2001. *Lebenswelt a každodennost v sociologii Alfreda Schutze. Pojednání o východiscích fenomenologické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nonaka, I. 2001. *A Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation*. New York: Guilford Press.
- Paden, W. E. 2002. *Bádání o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací*. Brno: Masarykova univerzita.
- Weiner, B. 1980. *Human Motivation*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Jmenný rejstřík

A

Abgrall, 19, 31
Aldwin, 13, 14, 33
Allan, 24
Arendt, 7, 31

B

Bauman, 14, 16, 20, 31, 32
Beckford, 3, 17, 25, 26, 32, 33
Bell, 12, 32
Berger, 3, 10, 11, 13, 16, 20, 26, 32
Bourdieu, 28, 32

D

D'Mello, 13, 14
Davidman, 12, 32

F

Foucault, 20, 32
Franz, 15, 17, 32

G

Giddens, 14, 28, 32
Goffman, 16, 32
Greil, 12, 32

H

Habermas, 28, 32
Harris, 12, 32
Hofstede, 5, 12, 32
Holm, 11, 13, 32
Horyna, 3, 6, 24, 33

Hunt, 10, 13, 33

Ch

Christiano, 6, 33

K

Kratochvíl, 8, 11, 14, 19, 33
Kubátová, 4, 8, 9, 33

L

Levenson, 13, 14, 33
Luckmann, 3, 10, 11, 13, 16, 20, 26, 32

M

McGuire, 3, 4, 6, 9, 11, 12, 14, 17, 18, 21,
22, 23, 24, 26, 27, 29, 33

N

Nohejl, 3, 33
Nonaka, 15, 33

P

Paden, 6, 7, 33

R

Richardson, 3, 17, 25, 26, 32

S

Schutz, 3

W

Weiner, 8, 33

